

**ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΕΣ ΑΠΑΝΤΗΣΕΙΣ ΔΙΑΓΩΝΙΣΜΑΤΟΣ
ΑΡΧΑΙΩΝ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ Γ' ΛΥΚΕΙΟΥ****Επιμέλεια διαγωνίσματος: ΑΝΑΣΤΑΣΙΑ ΧΑΝΤΖΟΥΛΗ****A1. α)**

1. Το γάρ στη φράση «Ὡσπερ γάρ καὶ τελεωθεὶς ...» αιτιολογεί την αμέσως προηγηθείσα φράση του κειμένου «ὁ δὲ πρῶτος συστήσας μεγίστων ἀγαθῶν αἴτιος», δηλαδή ότι αυτός που πρῶτος συγκρότησε την πόλη υπήρξε ένας από τους μεγαλύτερους ευεργέτες του ανθρώπου.

2. Το γάρ στη φράση «Χαλεπωτάτη γὰρ ἀδικία ἔχουσα ὄπλα» αιτιολογεί την αμέσως προηγηθείσα φράση του κειμένου «οὕτω καὶ χωρισθεὶς νόμου καὶ δίκης χεῖριστον πάντων», δηλαδή ότι ο άνθρωπος που σπάει τη σχέση του με τον νόμο και τη δικαιοσύνη γίνεται το χειρότερο από όλα τα όντα.

β) 1. Λάθος («ἔκ τε τῆς ἐμποδῶν παιδείας ταραχῶδης ἢ σκέψις»).

2. Σωστό («καὶ γὰρ τὴν ἀρετὴν οὐ τὴν αὐτὴν εὐθύς πάντες τιμῶσιν, ὥστ' εὐλόγως διαφέρονται καὶ πρὸς τὴν ἀσκησιν αὐτῆς»).

3. Λάθος («Ὅτι μὲν οὖν τὰ ἀναγκαῖα δεῖ διδάσκεσθαι τῶν χρησίμων, οὐκ ἄδηλον»).

B1. Με τον όρο «τέλος» ο Αριστοτέλης δηλώνει τον απώτερο σκοπό, τον λόγο, μιας σειράς ενεργειών ή την ολοκληρωμένη μορφή προς την πραγμάτωση της οποίας τείνει ένα ον. Έτσι, το τέλος δεν είναι αποτελείωμα, αλλά τελείωση, ολοκλήρωση. Ο άνθρωπος «τελειούται», όταν ολοκληρώσει τη σωματική και πνευματική του ανάπτυξη και φτάσει στην πληρότητα των δυνατοτήτων του. Τότε μόνο μπορεί να πετύχει την ευτυχία. Όπως γράφει ο Αριστοτέλης στα «Ἠθικὰ Μεγάλια»: «Αφού, πάλι, η ευτυχία είναι τέλειο αγαθό και τελικός στόχος, δεν πρέπει να μας διαφεύγει ότι και ο άνθρωπος που θα την έχει θα είναι τέλειος-ολοκληρωμένος (την ευτυχία δεν θα την έχει ένα παιδί, ούτε υπάρχει παιδί ευτυχισμένο, αλλά θα την έχει ο ενήλικος, για τον λόγο ότι αυτός είναι ολοκληρωμένος άνθρωπος)». Ασφαλώς και δεν αποστερεί ο Αριστοτέλης τη δυνατότητα της ευτυχίας από το παιδί· δεν λέει πως δεν υπάρχουν παιδιά ευτυχισμένα! Αυτό που ο φιλόσοφος αρνείται στην παιδική ηλικία είναι η ευτυχία στην ολοκληρωμένη της μορφή, η ευτυχία ενός ενήλικου· αυτήν και μόνο αυτήν δεν μπορούν να έχουν τα παιδιά.

Ο Αριστοτέλης χαρακτηρίζει τον άνθρωπο που δε διαθέτει αρετή, δηλαδή τον άδικο, ως: α) «άνοσιώτατον», το πιο ανόσιο ον στις σχέσεις του με το θείο. Με το επίθετο «ανόσιος» ο Αριστοτέλης χαρακτηρίζει τον άνθρωπο που δεν ζει σύμφωνα με τη λογική, αλλά κυριαρχείται από τα πάθη και τις επιθυμίες. Ξεφεύγει από τα όρια του μέτρου, δεν εθίζεται στην αρετή, υιοθετεί τις ακρότητες της υπερβολής και της έλλειψης, επιδίδεται σε ακολασίες και δεν έχει κανέναν ηθικό φραγμό. Ζει έτσι αντίθετα με τις έννοιες της δικαιοσύνης και του σεβασμού. β) «άγριώτατον», το πιο άγριο στις σχέσεις με τους άλλους ανθρώπους. Εξάλλου, όπως γράφει ο Αριστοτέλης στα «Ηθικά Νικομάχεια», ένας κακός άνθρωπος μπορεί να κάνει απείρως περισσότερα κακά από ένα θηρίο. Την ίδια θέση διατυπώνει και ο Πλάτωνας στους «Νόμους» του λέγοντας ότι ο άνθρωπος γίνεται το πιο άγριο από όλα τα ζώα της πλάσης, αν δεν πάρει σωστή αγωγή. Αντίθετα, η πολιτική οργάνωση και η κυριαρχία της δικαιοσύνης συνεπάγονται υπέρβαση της πρωτόγονης κατάστασης. Και ο Πλάτωνας κάνει λόγο για πολιτικόν καὶ ἡμερον γένος και λέει ότι «δίκη...ἡμέρωκεν τὰ ἀνθρώπινα». γ) «πρὸς ἀφροδίσια καὶ ἐδωδὴν χεῖριστον», το χειρότερο από όλα τα όντα στις ερωτικές απολαύσεις και στις απολαύσεις του φαγητού. Ο Αριστοτέλης αναφέρεται σε αυτές τις δύο εκφάνσεις της ανθρώπινης ζωής, γιατί και στις δύο κυριαρχεί το άλογο στοιχείο που ωθεί τον άνθρωπο στην υπερβολή.

Ο Αριστοτέλης δίνει με σαφήνεια και έμφαση τις βλαβερές επιπτώσεις της αδικίας με μια σειρά αρνητικών προσδιορισμών σε υπερθετικό βαθμό («άνοσιώτατον, άγριώτατον, χεῖριστον, χαλεπωτάτη»), με τη χρήση της αντίθεσης «βέλτιστον-χεῖριστον», με τη χρήση της προσωποποίησης της αδικίας («Χαλεπωτάτη γὰρ ἀδικία ἔχουσα ὄπλα») κ.ά.

B2. Η σύνταξη «μανθάνειν πρὸς...» χρησιμοποιείται από τον Αριστοτέλη, για να αναφερθεί σε πιθανούς διδακτικούς σκοπούς. Στο συγκεκριμένο απόσπασμα από τα Πολιτικά ο φιλόσοφος αναφέρεται σε τρεις διακριτές περιοχές της παιδαγωγικής έρευνας: α) διδακτικοί σκοποί, β) εκπαιδευτική πρακτική και γ) γνωστικό αντικείμενο. Ως πιθανοί σκοποί της παιδείας παρατίθενται διαζευκτικά η αρετή ή ευτυχία («πρὸς ἀρετὴν οὔτε πρὸς τὸν βίον τὸν ἄριστον»), η ανάπτυξη του πνεύματος ή η καλλιέργεια της ψυχής («πρὸς τὴν διάνοιαν πρέπει μᾶλλον ἢ πρὸς τὸ τῆς ψυχῆς ἦθος», η χρησιμότητα της γνώσης ή η αυταξία της («τὰ χρήσιμα πρὸς τὸν βίον ἢ τὰ τείνοντα πρὸς ἀρετὴν ἢ τὰ περιττά»). Η τρέχουσα εκπαιδευτική πρακτική μόνο ταραχή μπορεί να προκαλέσει στον ερευνητή, γι' αυτό και προσωρινά προσπερνάται. Ως γνωστικό αντικείμενο, τέλος, ορίζονται όλες οι δράσεις, σωματικές και πνευματικές, των ελευθέρων πολιτών.

Με τη φράση «ἐμποδῶν παιδείας» ο Αριστοτέλης εννοεί την παιδεία με την οποία είμαστε καθημερινά σε επαφή, την παιδεία που ισχύει στην κοινωνία μας. Σε ένα παρακάτω χωρίο των Πολιτικών αναφέρει τι αποτελούσε συνήθως την παιδεία του καιρού του. Τα μαθήματα, λοιπόν, που διδάσκονταν εκείνη την εποχή, τα διακρίνει σε τέσσερις κλάδους και ήταν: α) ανάγνωση και γραφή, αντικείμενα τα οποία θεωρούνταν χρήσιμα για τη ζωή («χρήσιμα πρὸς τὸν βίον»), β) γυμναστική, η οποία συντελούσε στην καλλιέργεια της ανδρείας, γ) μουσική, η οποία θεωρούνταν και χρήσιμη για τη ζωή και ασκούσε ηθική επίδραση στον άνθρωπο. Μάλιστα, σε παρακάτω απόσπασμα των Πολιτικών ο Αριστοτέλης αναφέρει: «... πρέπει να θεωρούμε ότι η μουσική ασκεί πάνω μας κάποια επίδραση προς την κατεύθυνση της αρετής, καθώς έχει τη δύναμη ... να δίνει μια ορισμένη ποιότητα στον χαρακτήρα μας, δεδομένου ότι μας ασκεί στο να αισθανόμαστε ευχαρίστηση με τον σωστό τρόπο· με έναν άλλο τρόπο μπορούμε να πούμε ότι η μουσική συμβάλλει στο να καθορίσουμε την πορεία του βίου μας και να καλλιεργήσουμε τον νου μας», δ) μερικές φορές σχέδιο και ζωγραφική, δεξιότητες που θεωρούνταν κι αυτές χρήσιμες για τη ζωή. Η αριθμητική δεν αναφέρεται, επειδή ίσως στην Αθήνα αυτή διδασκόταν στο σπίτι και όχι στο σχολείο.

Στην εποχή του ο Αριστοτέλης μας παραδίδει τρεις τύπους παιδείας: α) την ωφελιμιστική παιδεία, με την οποία επιδιώκεται το πρακτικό και το ωφέλιμο, τα χρήσιμα για τη ζωή («τὰ χρήσιμα πρὸς τὸν βίον») β) την ηθοπλαστική, η οποία προτάσσει τη διάπλαση του ήθους των παιδιών, αυτά που τείνουν προς την αρετή («τὰ τείνοντα πρὸς ἀρετήν») και γ) τη «γνωσιοκεντρική / νοησιαρχική, η οποία δίνει προτεραιότητα στην καλλιέργεια του νου, σε αυτά που απλώς προάγουν τη γνώση («τὰ περιττά»). Με την έκφραση «περιττά» ο Σταγειρίτης δηλώνει το σύνολο των γνώσεων που δεν αποβλέπουν σε άμεσες πρακτικές εφαρμογές. Είναι πολύ χαρακτηριστική η αναφορά του στη γνώση, τη θεωρούμενη από κάποιους άχρηστη, που είχαν προσωκρατικοί φιλόσοφοι όπως ο Θαλής και ο Αναξαγόρας: «Από όσα λοιπόν έχουμε πει έγινε πια φανερό ότι η φιλοσοφική σοφία είναι και επιτημονική γνώση και διανοητική αντίληψη των πιο αξιόλογων και των πιο πολύτιμων από την άποψη της φύσης τους πραγμάτων. Αυτός είναι ο λόγος που τον Αναξαγόρα, τον Θαλή και τους όμοιούς τους οι άνθρωποι τους λένε σοφούς, όχι όμως φρόνιμους, αφού τους βλέπουν να μην ξέρουν τι είναι συμφέρον για τον εαυτό τους· λένε δηλαδή γι' αυτούς ότι ξέρουν πράγματα μοναδικά, θαυμαστά, δυσνόητα και θεϊκά, που είναι όμως άχρηστα –με το νόημα ότι δεν ψάχνουν να βρουν τι είναι αυτό που λέμε “καλό για τον άνθρωπο”» (Ηθικά Νικομάχεια).

B3. 1. Λάθος, 2. Λάθος, 3. Σωστό, 4. Σωστό, 5. Λάθος.

B4. α) Η δίκη του Σωκράτη διεξήχθη από το λαϊκό δικαστήριο της Ηλιαίας.

Στην τάξη μας την ώρα του διαγωνίσματος επικρατούσε απόλυτη ησυχία.

β) 1. β, 2. α, 3. α.

B5. Ο Αριστοτέλης υποστηρίζει ότι οι νέοι πρέπει ασφαλώς να μαθαίνουν γνώσεις χρήσιμες για τη ζωή, όπως η ανάγνωση, η γραφή, η αριθμητική και το σχέδιο, αλλά από αυτές όχι όλες, παρά μόνο τις αναγκαίες («τὰ ἀναγκαῖα δεῖ διδάσκεσθαι τῶν χρησίμων»). Κι από τις αναγκαίες, όμως, πρέπει να μαθαίνουν όσες ταιριάζουν σε ελεύθερους ανθρώπους και όχι τις ευτελείς που ασκούν οι δούλοι («τῶν τοιούτων δεῖ μετέχειν ὅσα τῶν χρησίμων ποιήσει τὸν μετέχοντα μὴ βάνανυσον»), οι οποίες αδρανοποιούν το σώμα και τον νου του ανθρώπου, τον καθιστούν αγροίκο, άξεστο («βάνανυσον») και τον απομακρύνουν από την κατάκτηση της αρετής. Η παιδεία πρέπει να μεταδίδει στους νέους αρετή, για να επιτύχουν έναν καλύτερο τρόπο ζωής. Δεν αρμόζει στους ελεύθερους ανθρώπους να αναζητούν σε κάθε γνώση τη χρησιμότητα, γιατί αυτή μπορεί να τους οδηγήσει στη μονομέρεια. Από τα παραπάνω, λοιπόν, προκύπτει ότι οι χρήσιμες γνώσεις είναι απαραίτητες, αλλά δεν πρέπει να αποτελούν αυτοσκοπό. Ο χαρακτήρας της παιδείας, κατά τον Αριστοτέλη, πρέπει να είναι κυρίως ηθοπλαστικός και να στοχεύει τόσο στη διαμόρφωση του σώματος όσο και του πνεύματος του ελεύθερου ανθρώπου. Στο παιδευτικό πρόγραμμα του Αριστοτέλη έχει θέση και το χρήσιμο και η ελεύθερη απασχόληση και η επιστημοσύνη, αποκλείεται όμως ό,τι θα έθιζε τον νέο στην ευτέλεια και την ποταπότητα («βάνανυσον ἔργον»). Ο Αριστοτέλης συνδέει την επαγγελματική εκπαίδευση με τους «βανανύσους», δηλαδή με τους ανθρώπους που διαθέτουν τη γνώση και την κατασκευαστική τους ικανότητα στην υπηρεσία των άλλων με αμοιβή, αλλά αυτό είναι στοιχείο δουλικότητας. Φαίνεται ότι διακρίνει τη γνώση από την κοινωνική λειτουργία της, από την άποψη ότι η γνώση που οδηγεί σε επαγγελματική εξειδίκευση στο πλαίσιο του κοινωνικού καταμερισμού της εργασίας δεν αναιρεί τον αλλοτριωτικό χαρακτήρα της μισθωτής εργασίας, γιατί ο άνθρωπος «εμπορευματοποιεί» την επαγγελματική γνώση του, δηλαδή ένα ποιοτικό γνώρισμα της ύπαρξής του, και το υποτάσσει στη βούληση του άλλου. Αυτό δεν μπορεί όμως να είναι έργο παιδείας που ταιριάζει σε πολίτη, δηλαδή σε άνθρωπο ελεύθερο και αγαθό που υπηρετεί συνειδητά την πόλη.

Παρόμοια, και στο παράλληλο κείμενο θεωρείται ότι η παιδεία πρωτίστως διδάσκει την αρετή και μάλιστα από πολύ μικρή ηλικία («Παιδεία είναι εκείνη που γυμνάζει τον άνθρωπο από την παιδική ηλικία στην αρετή») και

γαλουχεί τέλειους πολίτες, ικανούς να διοικούν και να διοικούνται, σεβόμενοι τις αρχές του δικαίου και τους νόμους της πόλης («του εμπνέει σφοδρή επιθυμία να την αγαπήσει και να γίνει τέλειος πολίτης, που να ξέρει να κυβερνά και να υπακούει στους νόμους σύμφωνα με το πνεύμα της δικαιοσύνης»). Αντίθετα, απαξιώνεται η παιδεία, που στόχο της έχει την εξειδικευμένη πρακτική γνώση και όχι ηθοπλαστικό προσανατολισμό υποκινούμενο από σύνεση και δικαιοσύνη. («Εκείνην που βάζει στόχο της τα χρώματα ή εκείνην που αποβλέπει στην απόκτηση πολιτικής δυνάμεως ή κανένα άλλο είδος σοφίας, χωρίς σύνεση και δικαιοσύνη, τη θεωρεί βάνανση και ανελεύθερη και τελείως ανάξια να ονομάζεται παιδεία»).

Αποτελεί κοινό χαρακτηριστικό, επομένως, και των δύο κειμένων ότι η ορθή παιδεία πρέπει να έχει ως στόχο της την καλλιέργεια της ενάρετης προσωπικότητας που προσιδιάζει στον τέλειο πολίτη, ενώ και οι δύο διανοητές απορρίπτουν οποιοδήποτε παιδευτικό πρόγραμμα διακρίνεται από βαναυσότητα και ανελευθερία, στοιχεία που υποβιβάζουν τόσο την παρεχόμενη παιδεία όσο και τους πολίτες που τη λαμβάνουν.

Γ1. Έτσι θα εξετάζατε από κοινού με πολύ μεγάλη ακρίβεια πόσο σημαντικό αγαθό είναι η υπακοή στην ισχύοντες νόμους και πόσο σημαντικό κακό είναι η περιφρόνηση και η ανυπακοή σε αυτούς, αν εξετάζατε χωριστά τα αγαθά που απορρέουν από τους νόμους και όσα προκύπτουν εξαιτίας της παρανομίας, αφού τα καταστήσετε φανερά μπροστά στα ίδια σας τα μάτια.

Γ2. Ο Δημοσθένης αναφέρεται στο δοθέν κείμενο στις θετικές συνέπειες που προκύπτουν για την πολιτική ζωή ενός τόπου, όταν οι άνθρωποι υπακούν στους θεσπισμένους νόμους. Πιο συγκεκριμένα, ο ρήτορας θεωρεί ότι οι νόμοι υπηρετούν τη σοφία, τη σύνεση και τη δικαιοσύνη («τούς δὲ τὰ τῆς φρονήσεως καὶ σωφροσύνης καὶ δικαιοσύνης ἔργα διαπραττομένους») και ότι οι πόλεις διοικούνται καλύτερα όπου έχουν γεννηθεί οι καλύτεροι νομοθέτες («τῶν γὰρ πόλεων ταύτας ἄριστ' οἰκουμένας ἴδοιμεν ἂν ἐν αἷς ἄριστοι νομοθέται γεγονάσιν»). Οι νόμοι και οι αποφάσεις των νομοθετῶν διώχνουν την βαρβαρότητα που βρίσκεται στις ψυχές των ανθρώπων («τὰς δ' ἐν ταῖς ψυχαῖς ἀγριότητος αἱ τῶν νομοθετῶν ἐξορίζουσι διάνοιαι»), ενώ καθετί σεβαστό και αξιόλογο, σχετίζεται με τον νόμο και τη δικαιοσύνη («ὅλως δ' οὐδὲν οὔτε σεμνὸν οὔτε σπουδαῖον εὐρήσομεν ὃ μὴ νόμου κεκοινώνηκεν»), αφού και ὅλο το σύμπαν και οι θεοί και οι λεγόμενες εποχές μοιάζει να ελέγχονται από τον νόμο και την τάξη («ἐπεὶ καὶ τὸν ὅλον κόσμον καὶ τὰ θεῖα καὶ τὰς καλουμένας ὥρας νόμος καὶ τάξις»). Γι'αυτό τον λόγο ο ρήτορας καλεί τους συμπολίτες του να ενισχύσουν τους νόμους («βοηθήσατε μὲν τοῖς νόμοις»).

Γ3. α)

- 1) τῶν πόλεων: ὧ πόλι
νομοθέται: ὧ νομοθέτα
- 2) ταύτας: ταύτην
αἷς: ἦ
- 3) ἄριστ': εὖ - ἄμεινον

β) Οι ρηματικοί τύποι σε ιστορικό χρόνο είναι:

ποιησάμενοι: πεποίησαι

θεωρήσαιτε: τεθεώρηκας

Οι ρηματικοί τύποι σε αρκτικό χρόνο είναι:

συμβαίνοντα: σύμβηθι

εὐρήσετε: εὐρέ

Γ4. α)

οἰκουμένας: κατηγορηματική μετοχή λόγω του ρήματος αίσθησης «ἴδοιμεν ἄν», συνημμένη στο αντικείμενό του «ταύτας», ως κατηγορηματικός προσδιορισμός στο «ταύτας».

τὰ ἀρρωστήματα: υποκείμενο του ρήματος «καταπαύεται» (αττική σύνταξη).

τῶν ἰατρῶν: γενική υποκειμενική στο «εὐρήμασι»

πιστεύειν: υποκείμενο του απροσώπου ρήματος χρή, τελικό απαρέμφατο.

β) τὰς δ' ἐν ταῖς ψυχαῖς ἀγριότητος αἱ τῶν νομοθετῶν ἐξορίζουσι διάνοιαι:
Ενεργητική σύνταξη.

Παθητική σύνταξη: αἱ δ' ἐν ταῖς ψυχαῖς ἀγριότητες ὑπό τῶν διανοιῶν τῶν νομοθετῶν ἐξορίζονται.

Πλάγιος λόγος: οὗτοι ἐνόμιζον ὅλως δ' οὐδὲν οὔτε σεμνὸν οὔτε σπουδαῖον εὐρήσειν ὃ μὴ νόμου κεκοινωνήκοι/κεκοινωνηκός εἴη.

ΑΡΕΤΟΛΟΜΟ

Δάφνη - Αγ. Δημητρίου